

PÉTER LÁSZLÓ

Tejtestvéreink

Tejtestvéreink

PÉTER LÁSZLÓ

Tejtestvéreink

Négy férfi

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2016

Borítóterv
Majzik Andrea

Kiadta: Belvedere Meridionale, Szeged
www.belvedere.meridionale.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
Kiadóvezető: Dr. Jancsák Csaba
Nyomdai előkészítés: Európa Centrum 2004 Kft.
Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila
Nyomta: S-Paw Bt, Üllés

ISBN 978-615-5372-62-9 (print)

© Péter László, 2016

© Belvedere Meridionale, 2016

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
---------------------	---

Gregoriu Silași

<i>Hogy vadítottuk el magunktól a románokat?</i>	9
--	---

Todor Manojlović

<i>Ady Endre és Juhász Gyula szerb barátja</i>	19
--	----

Joseph Louis Svirbely

<i>Szent-Györgyi Albert munkatársa</i>	37
--	----

Radu Urlățianu

<i>Kodály Zoltán román barátja</i>	49
--	----

Éppen nyolcvan éve, hogy Németh László a maga írta folyóiratában, a Tanúban, csodálatos, remek műszót alkalmazott metaforaként a történelem közös emlőjén nőtt Kárpát-medencei népekre. Értelmező szótárunk ismeri ezt az érdekes összetett szót; az egy anya tején nevelkedett, nem vér szerinti gyermekeket hívják így: tejtestvérek. Ezt írta: „Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors emlőjét szoptuk.” (*Európai utas*. 1973. 674.).

Alkalomadtán írtam, különféle időben, az itt újraközölt négy cikket, tanulmányt olyan Duna-menti, szomszéd népek fiairól, románokról, szerbekről, szlovákokról, *tejtestvéreinkről*, akik Trianonig egy hazában éltek velünk. Némelyiküknek volt *hungarustudata*, de mindegyiküknek tisztességes megbecsülése velünk szemben, ismerte nyelvünket, kultúránkat, irodalmunkat, zenénket, tudományunkat. Ady szerb, Kodály román hívéről, barátjáról, Nobel-díjasunknak, Szent-Györgyi Albertnak szlovák munkatársáról emlékezem. Némelyikük áldozatot is hozott azért, mert válságos időben sem tagadott meg bennünket. Saját nációja üldözte, amiért magyar barátja mellett állt ki.

Illyés Gyula drámát írt *Két férfi* címmel Bem apóról és Petőfi Sándorról. Az én négy férfim nem olyan nagy történelmi személyiség, mint ők, de emlékezetünket mindenképpen kiérdemelték. Föl kell mutatnunk életművüket, megmentenünk a feledéstől, megőriznünk nevüket.

GREGORIU SILAȘI

*HOGY VADÍTOTTUK EL MAGUNKTÓL
A ROMÁNOKAT?*



Pécskai barátomnak, az ottani Kálmány Lajos Közművelődési Egyesület elnökének a menyé, dr. Nagy Zabán Márta, a Magyar Tudományos Akadémiának a határon túli kutatók támogatására szolgáló Domus ösztöndíja keretében magyar egyetemen ír posztdoktori értekezést. Engem kértek meg témavezetőjéül. Dolgozatának első részletei hívták föl figyelmem a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történetének tanulságos – szégyenletes – epizódjára.

Írt róla már az egyetem első korszakának jeles krónikása, történészprofesszora, Márki Sándor (1853–1925) is. Ő Kétegyházán született, tehát a mai Csonka-Magyarország területén, s nyilván ez is befolyásolta, amikor úgy döntött, hogy Trianon után elhagyja Kolozsvárt, ahol 1887-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett, 1892-től pedig nyilvános rendes tanárként tanszéket vezetett. Szegeden 1921-től haláláig működött. Az egyetemi almanach (1996) a középkori történeti tanszék vezetőjének írja. 1922-ben adta ki a Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. *A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem története (1872–1922)* című könyvét, amelyen magát „az egyetemes történelem ny. r. tanára” titulussal ruházta föl.

Ebből, Szinnyei József nélkülözhetetlen lexikonának (*Magyar írók élete és munkái*) megfelelő címszavaiból és kolozsvári barátom, Dávid Gyula közvetítésével kapott román forrásokból tudhatjuk meg, hogy az 1872. november 10-én megnyílt kolozsvári egyetem, amely 1881-től

viselte a császár és király nevét, román nyelvi és irodalmi tanszéket is nyitott. Erre már az ünnepélyes megnyitó előtt, október 20-án nyilvános rendes tanárnak nevezték ki Szilasi Gergelyt. Márki *y*-nal, Szinnyi (és a korabeli helyi újságcikkek) *i*-vel írják, Márta – történetietlenül – román alakban, *Silaşinak*. Román lévén aligha viselhetett ipszilonos vezetéknévét, de a magyar igazgatásra és a korabeli gyakorlatra tekintettel csak román nyelvű közleményei alá írhatta nevét *Gregoriu Silaşinak*.

Szilasi Gergely a Szolnok-Doboka megyei Bethlenben (ma Beclean) született 1836. január 27-én. Vezetékneve magyar ősoket sejtet. Édesapja görög katolikus esperes volt, s ő is egyházi pályára lépett. Arcképe papi ruhában mutatja; valószínű, hogy egyetemi tanárként is az maradt. Elemi iskoláját szülőfalujában és Naszódon végezte, gimnáziumi tanulmányait a Mária Terézia idején létrehozott naszódi határőr-gimnáziumban kezdte, Désen folytatta, Kolozsvárt végezte. A román görög katolikusok érseki székhelyén, az Alsó-Fehér vármegyei Balázsfalván (ma Blaj), szerzett teológiai képzettséget. Tanulmányait a bécsi Szent Borbála Szeminárium ösztöndíjasaként a bécsi egyetemen folytatta, és 1862-ben teológiai doktori oklevelet szerzett. Utána a Szent Borbála Szeminárium rektorhelyettese lett, 1865-ben – esperesi ranggal – igazgatója. Engel-Köllő Károly szerint Bécsben nemcsak a romanisztikában képezte magát, hanem behatóan foglalkozott mind az indogermán nyelvekkel, mind pedig a bibliai „szent nyelvekkel” (*A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Bp. 1999. 130.)

Tehát a héberrel, göröggel, latinnal. Innen került 1872-ben a kolozsvári egyetemre a román tanszék vezetőjének. Egyeteme 1881-ben *díszdoktori címmel* tüntette ki!

Kezdeményezésére alakult a román diákegyesület, a Júlia Egylet, amelyet később is támogatott, irányított. Ő alapította a Bécsben megjelenő Sionul Românesc című egyházi és iskolai lapot (1865–1867, 1871–1872).

Akkoriban Kolozsvárt nem sok tudományos munka kellett az egyetemi tanársághoz. Szinnyei Szilasi kinevezése előtt mindössze egy munkáját említi, az is csak fordítás: „Wisemann Fabiolájának román fordítása. Bécs, 1862.” Kerestem lexikonokban, számítógépen, nem tudtam meg, mi ez tüzetesebben. Érdemi munkássága egyetemi tanársága idején bontakozott ki. Dávid Gyula szerint román közleményei a Transilvania, Sionul Românesc és Familia című folyóiratokban jelentek meg. A Szamosújvárt megjelenő Amicul Familiei című folyóiratban 1887/88-ban nyolc folytatásban nagyobb tanulmányt közölt a provenç-i irodalomról. Magyar nyelvű dolgozatai az Erdélyi Múzeumban (*A dáciai román nyelv régisége*, 1874; *A macedóniai román nyelvjárás*, 1875).

Önálló műve a háromkötetes *Renasterea limbei românești in vorbire și scriere*. (A román nyelv újjászületése beszédben és írásban.) (Kolozsvár–Szamosújvár, 1879–1885). 1879-ben Kolozsvárt jelent meg *Apologie* című műve. Alcíme szerint *Discursuri filologice și istorice maghare priivitoare la români* (Románokra vonatkozó magyar filológiai és történelmi tanulmányok). Szinnyei említi kéziratban levő

munkáját is: *A rumén irodalom története az újkorban* címmel. A *rumén* (megkülönböztetésül a *román* kortól, stílustól) Szinnyei munkájában a mai *románt* jelenti. Kéziratban maradt Homérosz-fordítása és Julius Cæsar *De bello Gallico* című történeti művének román átültetése.

Ismerte a magyar irodalmat is. Szenci Molnár Albert zoltárainak Viski János készítette román fordításáról a Transilvania 1875. évi 12. és következő számaiban, Csokonai *Békaegérharcáról* a Familia 1877. évi 9. számában tanulmányt írt. Az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokban 1877-ben Petőfinek a *Reszket a bokor* című verse az ő fordításában jelent meg.

Egyetemi előadásaihoz kollégájának, a híres polihisztor Brassai Sámuelnek (1800–1897) *A művészeti alkotásról* című, kevésbé ismert művét használta föl. Dávid Gyula a román irodalmi lexikonból (1979) fordította le számomra: „A népköltészetet úgy tekintette, mint ősi forrását a nemzet leghitelesebb íratlan történetének. Nyelvművelőként azt vallotta, hogy a nyelvet a népnyelvből kiindulva és nem a tudósok kínálta mesterséges nyelvfejlődéssel kell fejleszteni. Folklorisztikai munkásságában a népköltészetet a román nyelv latin eredetének bizonyítására és nemzeti jogai melletti érvként használta.” Ha magyar lett volna, ugyanilyen joggal tehetett volna. Románként sem tagadhatjuk meg ezt a jogát.

Tanítványa volt Kolozsvárt két kiváló erdélyi román költő: a szilágysági Petre Dulfu (1852–1953) és a Beszterce-Naszód megyei George Coşbuc (1866–1918).

Márki Sándor említett egyetemtörténetében az évente változó rektorok rendjében haladva érkezett el 1884-ig, amikor beszámolt a botrányos esetről. Azt írta: „Nemzeti izgalmak az egyetem csöndes munkásságát először csak ez évben zavarták meg” (47). Május 14-én néhányan magyar hallgatók „zajosan tüntettek” a Júlia Egylet ellen. Magyarellenességgel vádolták, föloszlatását követelték, vagy legalább alapszabályainak módosítását. Márta dolgozatában a kolozsvári napilapokból és az általa fölkutattott levéltári dokumentumokból Márkinál részletesebben ismerjük meg a történeteket.

Elképzелhető, sőt valószínű, hogy a Júlia Egylet némely tagjai nem elégedtek meg saját nyelvük, kultúrájuk ápolásának lehetőségével, hanem uszítottak a magyarság ellen, s ezeket meg kellett fegyelmezni. Kivált, hogy a Júlia Egylet ekkor a híres-hírhedt 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlés évfordulójának megünneplésére készült. Erre válaszul a magyar hallgatók 17-én román újságokat égettek el.

Már ez az égetés is hozzánk méltatlan, káros volt. 14-én este magyar diákok (Mártától tudom, hogy számukat a helyi lapok több százra becsülték) Szilasi professzor háza előtt tüntettek ellene, magyarellenességgel vádolva őt. „De ő nem tartván tanácsosnak, nem jelent meg ablakában.” Másnap Szilasi professzor előadására is benyomultak.

A fő vád az volt ellene, hogy román nyelven tartja előadásait! Józan ésszel elképzelhetetlen vád: a román tanészék vezetője a román nyelvről és irodalomról román nyelven beszél! Nevetséges, de inkább tragikomikus.

A megfélemlített Szilasi Gergely mentegetőzött: *tagadta, ami természetes lett volna, hogy előadásait románul tartja!* A bölcsészeti kar ülésén annyit ismert el, hogy a csak románul tudó hallgatói kedvéért, „kik magyarul nagyon keveset tudnak, egyet-mást románul is megmagyarázott, de előadásait akkor is magyarul tartotta.” És ezt a nyilatkozatot a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara „megnyugodván” tudomásul vette. Ahelyett, hogy kiálltak volna tanártársuk mellett, és őt nyugtatták volna meg: *nyugodtan* tartsa románul román nyelvi és irodalmi előadásait, mert ez a természetes, ez a logikus.

Szilasi Gergely az őt vádoló diákok előtt hiába éltette Magyarországot. Szilasi Gergelytől, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a román nyelv és irodalom első nyilvános rendes tanárától Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. július 17-én megvonta előadási jogát, a *venia legendit*, szolgálatától fölfüggesztette, kényszerszabadságra küldte, majd a bürokratikus nyugdíjazási eljárás után, két év múlva, 1886. június 30-án nyugállományba helyezte.

A joggal vérig sértett professzor 1897. január 17-én a Beszterce–Naszód megyei Naszódon hunyt el.

Az akkori rektor, a római jog professzora, Farkas Lajos (Bonchida, 1842–Kolozsvár, 1921) nem feledkezett el róla: „Egy eléggé nem sajnálható politikai izgalom – írta nekrológjában – élete legerőteljesebb szakában sodorta le tudós tagtársunkat a tudomány egyenes útjáról, s megbénította azt a lendületes erőt, mely a tudós egzisztenciát

emelkedő mozgásban megtartani s a tiszteletreméltó fáradságos munkával gyűjtött értelmi kincset az eljött időben igazán gyümölcsözővé tenni szokta.”

E kissé jogásziai nyakatekert elismerő mondatokat Márki Sándor idézte. Csekély elégtételül a magyarsághoz hű, mégsem becsült román tudósnek.

Kolozsvárt, a Görögtemplom utca elején levő hajdani lakóházán (Str. Bisericii Ortodoxe 5.) emléktábla, szülőfalujában a helyi általános iskola őrzi nevét. Nekünk, magyaroknak, az utókornak pedig – bármi későn – kötelességünk elégtételt szolgáltatni emlékének.

(Itt először.)

TODOR MANOJLOVIĆ

***ADY ENDRE ÉS JUHÁSZ GYULA
SZERB BARÁTJA***



Juhász Gyulának van egy alig ismert cikke a szegedi Délmagyarország 1919. január 19-i számában *Magyarok, szerbek: emberek* címmel. Két – történelme folyamán oly sokszor és tragikusan egymásnak ugrasztott nép – barátságáról szól benne, s ennek kapcsán fölleveníti nagyváradi éjszakáit, amelyeken szerb barátjával, *Theóval* együtt álmodoztak ébren és virrasztva „a népek szent szövetségéről, magyarok és szerbek sorsáról, a megértésről és megbecsülésről, amely elé vámsorompókat állítanak és Damokles kardját függesztik idegen és ellenséges hatalmak.”

„Theo – írta itt a költő – tulajdonképpen a nevére és vérére szerb volt, kultúrájára francia, érzésére magyar, és olyan német verseket írt, hogy az Insel Verlag készült kiadni őket. A magyarságnak szerelmese volt Theo, de amennyire imádta Csokonai és Ady magyarságát, úgy gyűlölte a hatvanhetes megalkuvást, az osztrák zsoldjában álló politikai szoldateszkát. Amikor 1909-ben az első kardcsörtető mozgósítás megindult Szerbia ellen, és a Szigligeti Színházban csak az irodalmi emberek lézengtek a *Szép csöndesen* című *szögedi idillem* harmadik előadásán, Theo sápadtan és remegve tiltakozni akart a háborús örültség ellen. A kávéház teraszán ültünk, néztük a vörös holdat, a megriadt várost, a szaladgáló katonákat, olvastuk a félelmükben fütyörésző tudósításokat, és Theo így beszélt:

– A disznók miatt akarnak háborút. A sertések miatt és a disznó uszítók miatt, akiknek érdeke ez. A magyarnak

nem érdeke, a szerbnek se, de igenis az osztrák szoldateszkának! Egy az ellenségünk, közös a veszedelem, de nem tudják, vagy nem merik kimondani. Mikor a *Sasfiók* tirádái fölzenegenek a magyar színpadon, a magyar lelkek titkos keserősége visszhangozza és tapsolja a Metternichek, a császárok, az örült hülye zsarnokok elleni kitöréseket. Belgrádban ugyanez az érzés, ugyanez a lelkesedés és taps fogadja és koszorúzza őket. A Terazzián fiatal és rajongó irodalmárok éppen olyan érzéssel olvassák Baudelaire-t és Adyt, akit lefordítottam nekik, mint a váradi teraszon.

Így beszélt Theo, aki Mátyás királyról tervezett egy nagy verses tragédiát. Mindig tervezett, ősjogász volt, de Timon Ákos helyett (igen okosan) inkább az Athéni Timont olvasta, és Kmetty helyett Goethét; minden sorát ismerte, minden szavát tudta, holott római jogból kellett volna kollokválnia. És lefordította buzgón Adyt németre, Emőd Tamás pedig Theót fordította vissza magyarra. Különös éjszakák és különös társaságok voltak ezek, itt született a váradi Holnap, a Kis Pipában román diákok bánatos nótákat énekeltek, a mámoros tenorista lehurrogtá őket, én védelmükre keltem, és ekkor egy román diák odajött az asztalunkhoz, és így szólt hozzánk:

– Csak a költőt akarom üdvözölni, akinek nevét mi románok is szeretettel emlegetjük, örülök, hogy az emberben sem csalódtam.

Azóta sok víz lefolyt a Körösön és a Dunán, az Olton és a Drinán, nagyon beborult a népek szolidaritásának. Nem tudom, a román diákok mit gondolnak ma Váradon, és

nem tudom, Theo hol jár, és mit csinál? Utoljára a nagy háború kitörésének előestéjén protestált egy pesti német újságban a háború ellen, hangoztatta, hogy se szerbnek, se magyarnak nem igazi érdeke ez, azután elnémult, és eltűnt a fölzengő orkánban. Azóta sokszor gondolok Theóra. A szoldateszka elmúlt, az osztrák járom eltört, a gyűlölet tüze hamvába hal [...] Bizony, jó volna megint együtt ülni a váradi teraszon, a vörös hold alatt, békén, boldogan, még mindig fiatalon, kezet fogni és ünnepelni a szolidaritást, amely ledönti a vámsorompókat, összetöri a szuronyokat, és megcsinálja, amit ezer háború és millió áldozat nem tudott: a munka és az alkotás szent szövetségét, ahol nincsenek kis népek, nagy népek, *csak népek vannak.* “

Ady és Juhász szerb barátja, Manojlovics Tódor, a neves jugoszláv író, költő, műfordító és művészettörténész, Ady, Madách és számos más magyar költő alkotásainak szerbre átültetője, ma visszavonultan él szülővárosában, Nagybecskerekben. A váradi évek után Bázelen szerzett művészettörténeti doktorátust, Olaszországban végzett évekig műtörténeti kutatásokat, majd az első világháború idején Korfu szigetén a menekült jugoszláv kormány szolgálatában fejtett ki publicisztikai tevékenységet. A húszas években a belgrádi opera titkára, a harmincas években a jugoszláv Nemzeti Színház intendánsa. (Legutóbb ismét Ady emléke szólította ki csendes magányából. 1956-ban Újvidéken megjelent egy újabb Adyfordító, Iván Iványi szerb Ady-válogatása, ez elé írt az

egykori úttörő előszót. Tavaly pedig a romániai *Igaz Szó* novemberi Ady-számában olvashattuk a nagy költőről való kegyeletes emlékezését. A másik hívséges barátjáról, Juhász Gyuláról szintén papírra vetette emlékeit, s hamarosan ez is napvilágot lát a Szegeden készülő *Juhász Gyula emlékkönyvben*.¹

Most, amikor különös gonddal keressük a történelem közös emlőjén növekedett kelet-európai népek, „tejtestvérek” irodalmi és kulturális kapcsolatainak gyökereit, hagyományait, köztük a magyar és délszláv népek szellemi együttműködésének szép tradícióit, múlhatatlan kötelessége a magyarországi és a vajdasági irodalomkutatóknak egyaránt Manojlovics Tódor életművének nemcsak az évforduló kínálta fölidézése, de *alapos föltárása is*. Ady Endre és Juhász Gyula érdemes barátjának pedig még hosszú életet, termékeny öregséget kívánunk.

(*Híd [Újvidék], 1958. április.*)

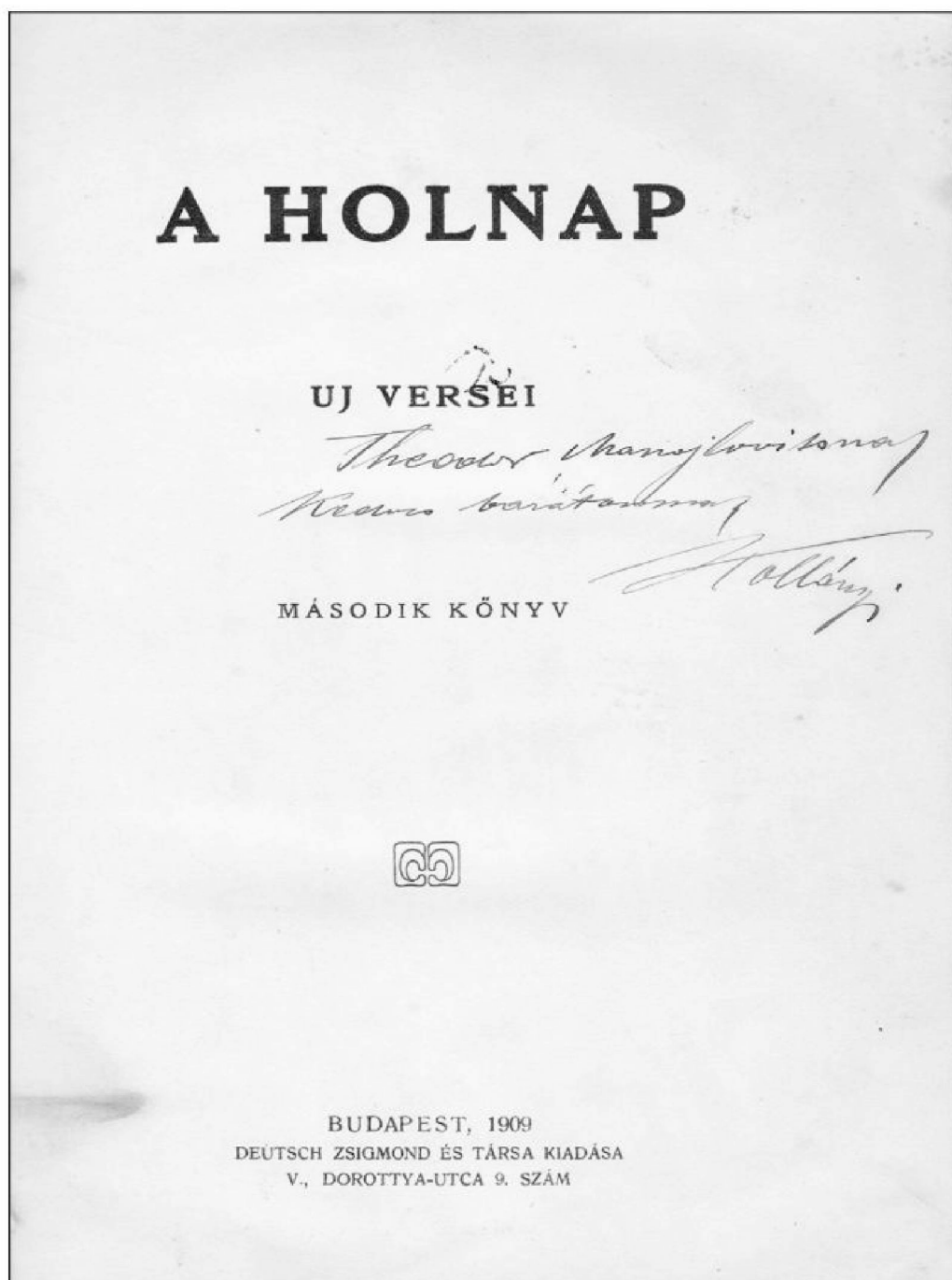
¹ Manojlovics Todor: *Együtt a Holnap hajóján* [1956]. = *Juhász Gyula. 1883–1937*. Szerk. Paku Imre. Bp., 1962. 166–169. – Vö. Németh Ferenc: *Ady vonzáskörében Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad között. 1907–1910*. Zenta, 2012.

A VÁRADI KÖLTŐK AJÁNLÁSAI TODOR MANOJLOVIĆNAK

Kedves és stílusos baráti ajándékot kaptam házassági évfordulónkra: *A Holnap* második könyvét, a váradi „*holnaposok*” új verseinek 1909-ben megjelent gyűjteményét. Nem is akármilyen példányt: a kötet valamikor a váradi költők szerb barátjának, Ady és Juhász hívének, Todor Manojlovićnak tulajdona volt. Hogyan került Lőkös Zoltán barátomig, akitől figyelmessége és áldozatkészsége révén hozzám jutott, azt ma már lehetetlen kideríteni. Az irodalomtörténeti érdekességű, piros vászonkötésű könyv értékét növelik a benne olvasható dedikációk: a váradi költők Manojlovićnak írott ajánlásai.

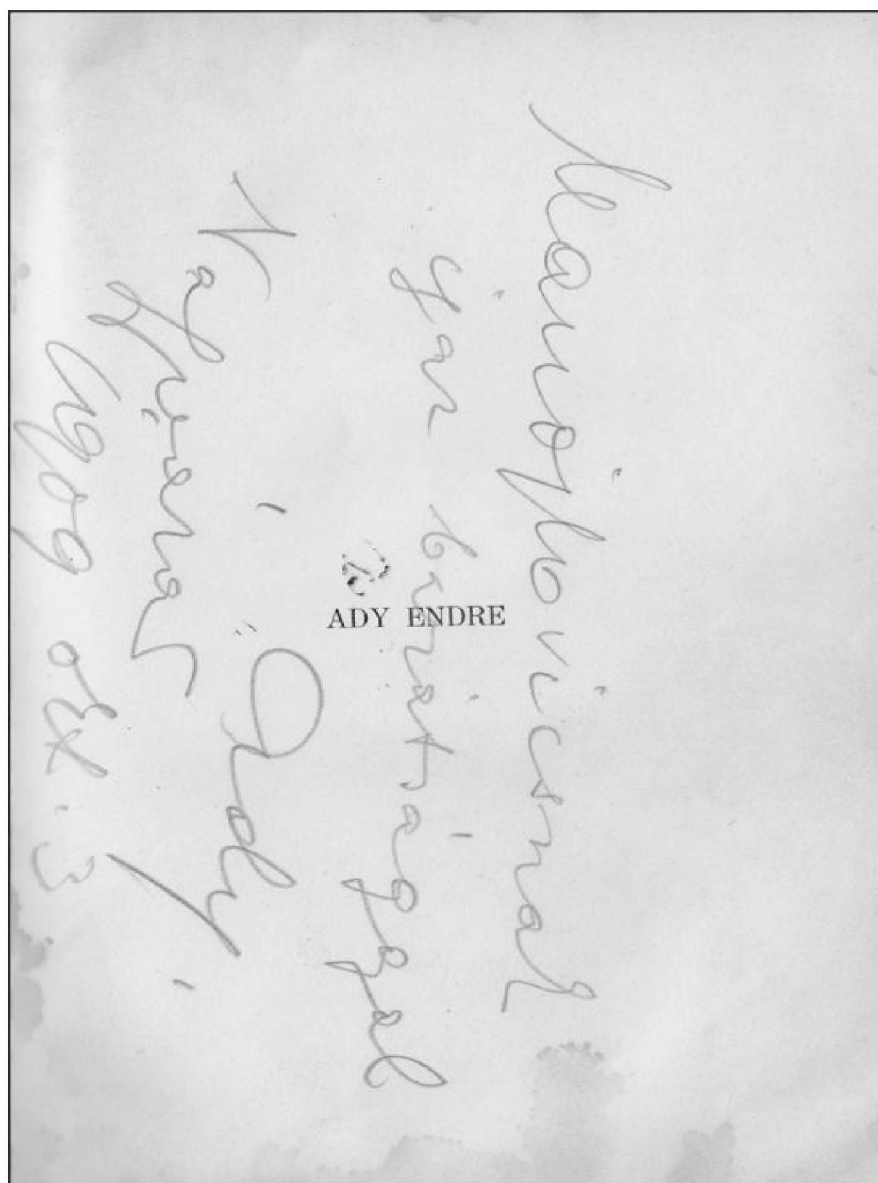
A jeles szerb író, költő, műfordító, műtörténész és színházi szakember (e felsorolás magában is jellemzi sokoldalúságát) joghallgató volt *A Holnap* éveiben Váradon. Adyhoz fűződő barátságáról, a nagy magyar költő szerb nyelvű tolmácsolásával végzett úttörő munkájáról, a népek testvériségét szolgáló példamutatásáról a Világirodalmi Figyelő 1953. évi 2. számában Vujicsics D. Sztoján számolt be, s 75. születésnapja alkalmából Csuka Zoltán fordításában versét is közölte az *Élet és Irodalom* 1958. január 24-i száma. Juhász Gyulával való kapcsolatairól a Híd 1958. áprilisi számában adtam számot. A 80. esztendejéhez közelítő neves literátor ma is él Nagybecskerekben, a mai Zrenjaninban.

A kezemben levő könyv címlapján a szerkesztő, Kollányi Boldizsár rövid dedikációja olvasható.



Theodor Manojlovicsnak, kedves barátomnak, Kollányi

Utána, a 41. lapon, melyen csupán Ady Endre neve áll nyomtatva (itt kezdődnek Ady versei), a költő ceruzás kézvonásával ezt olvassuk:



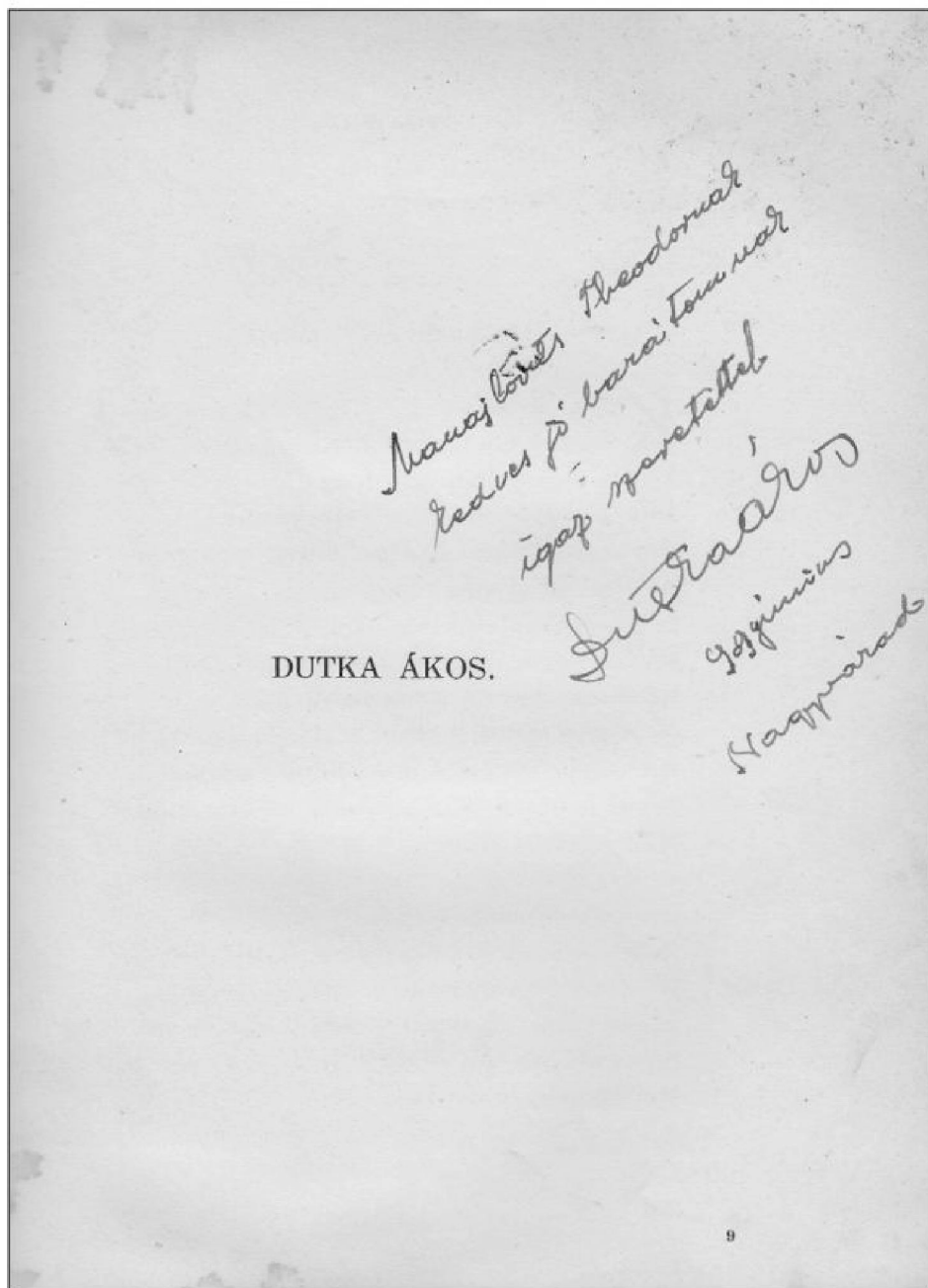
Manojlovicsnak igaz barátsággal

Ady.

Nagyvárad, 1909. okt. 3.

Babits Mihály és Balázs Béla nevénél hiányzik az ajánlás: ez a két „Holnapos” nem élt Váradon: Babits

Fogarason, Balázs a fővárosban tanárkodott a kötet megjelenésekor. Dutka Ákos dedikációja így szól:



Manojlovits Theodornak kedves jó barátomnak igaz szeretettel

*Dutka Ákos
1909 június Nagyvárad*

A „Holnaposok” Benjáminka, az ifjú Emőd Tamás ezt írta:

Kedves jó pajtásomnak,
Manojlovitch Teodornak, akitől
annyi jó és rossz verset kellene
lefordítanom lehetőleg jól, e-
setleg rosszul, de semmiképpen
– sehogy. Adja ég, hogy rossz
szándékomat minél hamarabb
valóra válthassam.

Ölelő szeretettel

~~EMÖD TAMÁS.~~

Nagyvárad. Barbizon.
június 4. 909.
(16 nappal az
alaprész előtt.)

Emőd Tamás

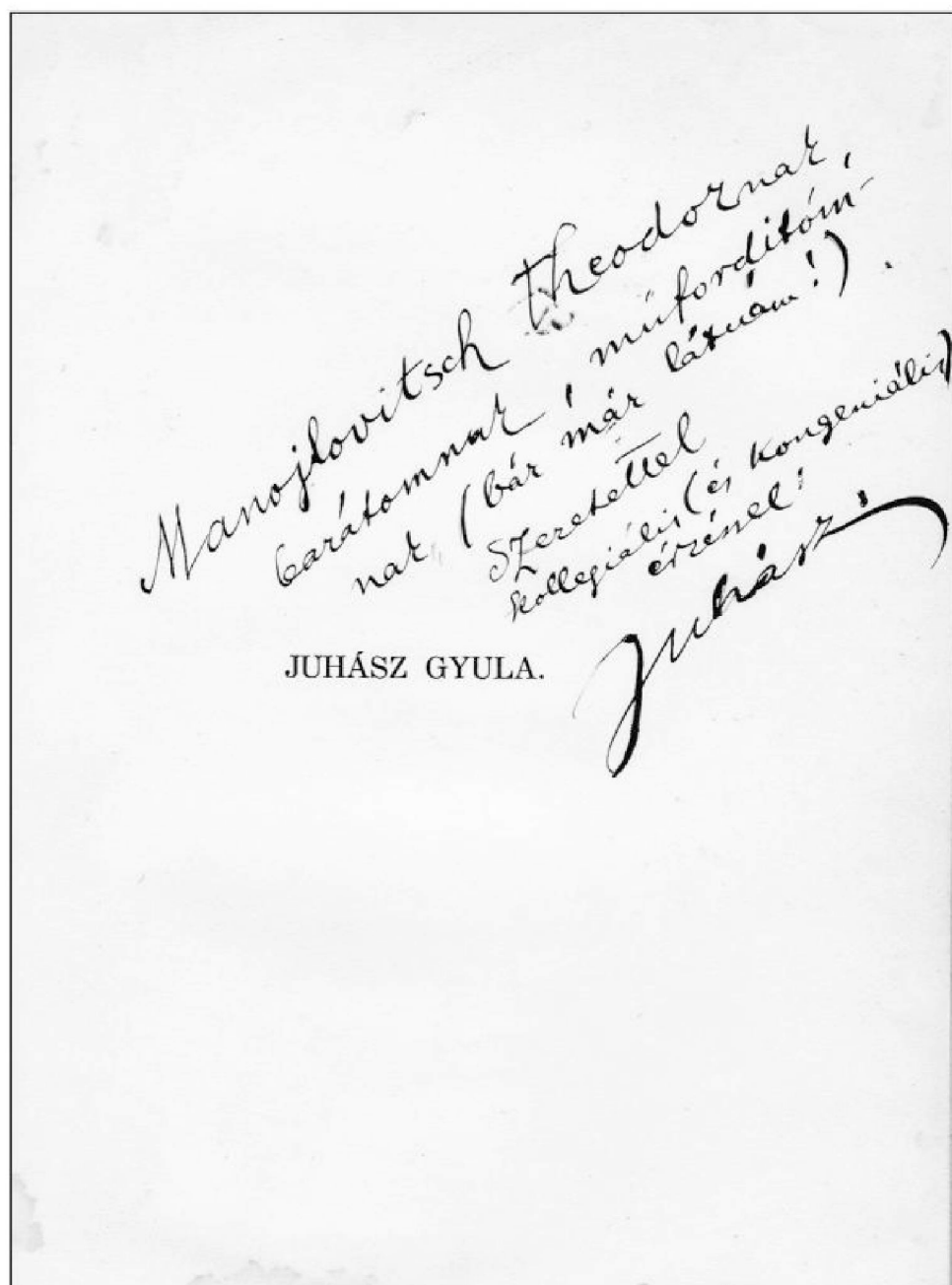
Kedves jó pajtásomnak, Manojlovitch Teodornak, akitől annyi jó és rossz verset kellene lefordítanom, lehetőleg jól, esetleg rosszul, de semmiképpen – sehogy. Adja ég, hogy rossz szándékomat minél hamarabb valóra válthassam.

Ölelő szeretettel

Emőd Tamás

Nagyvárad. Barbizon. június 4. 909.
(16 nappal az alapvizsga előtt.)

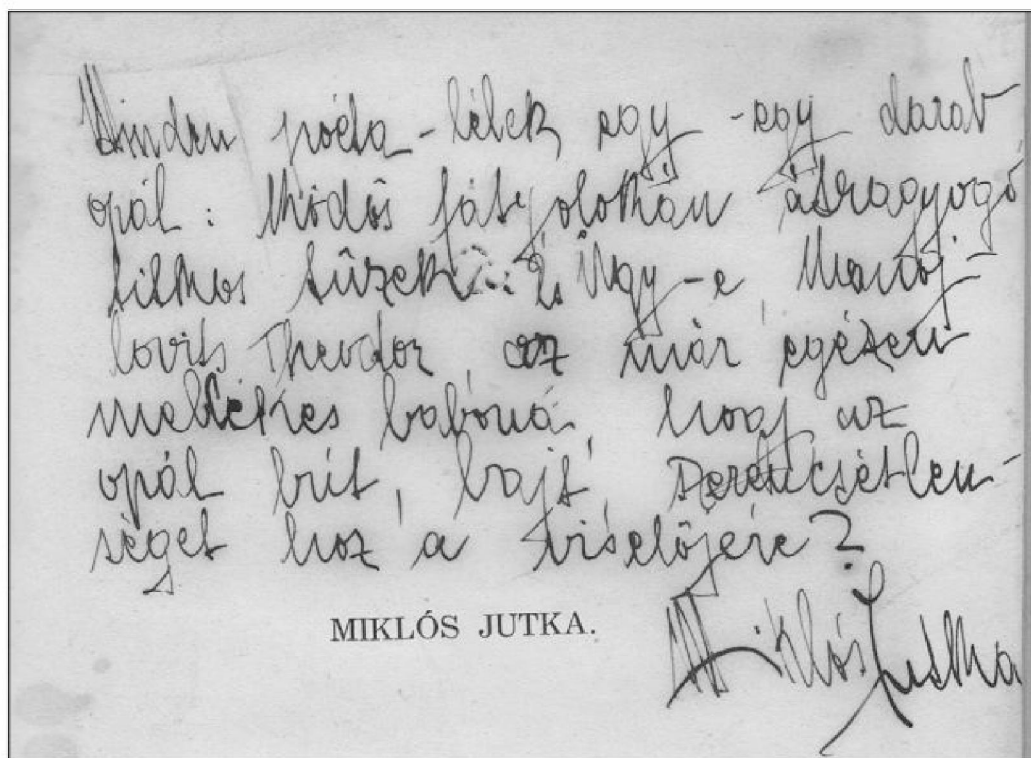
Mindenki másként írta a szerb barát nevét. Juhász Gyula is:



Manojlovitsch Theodornak, barátomnak, műfordítómnak, (bár már lát-nám!) szeretettel kollegiális (és kongeniális) érzéssel:

Juhász.

Az utolsó dedikáció Miklós Jutkáé:



Minden poéta-lélek egy-egy darab opál: ködös fátyolokon átragyogó titkos tüzek. És ugye, Manojlovits Theodor, az már egészen mellékes babona, hogy az opál bűt, bajt, szerencsétlenséget hoz a viselőjére?

Miklós Jutka

A dedikációk minden kétséget kizáróan hitelesek. Melegségükkel, közvetlenségükkel megerősítik mindazt, amit Todor Manojlovićnak a „Holnaposokhoz” fűződő barátságáról tudunk, s amiről 1957-ben az Igaz Szó Ady-számában Adyról, a Híd ugyanakkor megjelent füzetének hasábjain pedig Juhász Gyuláról írván – a visszaemlékező szerb „Holnapos” maga is vallott.

(Élet és Irodalom, 1961. június 10.)

HABENT SUA FATA LIBELLI

Hunyadi-Vass Gergely Csongrádon született 1891. március 4-én, és Szegeden hunyt el 1942. április 26-án. Családjának szegedi kapcsolatai lehettek; szüleinek neve (Vass Imre, Szekeres Etelka) lehetővé teszi ezt a valószínűsítést, de főként az, hogy iskoláit Szegeden végezte. Az állami főgimnáziumban, a mai Radnóti elődjében érettségizett 1908-ban. Jogi tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1912-ben politikai, 1918-ban jogi oklevelet szerzett. Az első világháborút az orosz és a szerb fronton harcolta végig, megsebesült, számos kitüntetést szerzett. 1919-ben a Nemzeti Hadsereg tisztjeként szolgált. Ügyvédi oklevelét 1920-ben Budapesten szerezte. Működését Szegeden kezdte. 1926-ban az akkor megalakult Szegedi Vitorlás Egylet első elnöke lett. 1930. március 11-től 1935. június 30-ig a Szegedi Friss Újság felelős, utána főszerkesztője volt. 1932-ben a Szegedi Szabadtéri Játékok bizottságának tagja lett. 1933-ban a Gömbös Gyula vezette Nemzeti Egység Párt (NEP) szervezője, 1935. április 4-én a mandátumáról lemondó Gömbös helyére Szeged harmadik választókerületének országgyűlési képviselőjévé választották. 1939-ben gazdasági főtanácsosi címet kapott. Az ez évi választásokon az Imrédy Béla elnökségével működő Magyar Élet Pártjának volt jelöltje, de nem választották meg. 1942-ben Szegeden a törvényhatósági bizottság tagja lett. Endrényi Margittal kötött házassága gyermektelen maradt.

Eddig Habermann Gusztáv szegedi személyi adattárából (1992), Gulyás Pál életrajzi lexikonából (1993), Szeged történetének 4. kötetéből (1994) szedtem adataimat. A következőket hallomásból veszem, jórészt csak következtetem.

1941 áprilisában mint tartalékos honvédtiszt részt vett a Délvidék visszacsatolásában. Nagybecskerekre bevonulva tudomására jutott, hogy a jeles szerb író, a magyar kultúrán fölnőtt Todor Manojlović (1883–1968) elmeneült szülővárosából, elhagyta lakását, és gazdag könyvtára szabad préda. Szétnézett a szép, egységes bordó kötésben díszes könyvtárban, s bizonyára több kötetet is „megmentett” attól, hogy ebek harmincadjára jusson.

Mindenesetre a zsákmány egyike volt *A Holnap új versei – Második könyv*, amely ugyan Nagyváradon készült, de 1909. április 8-án Budapesten, Deutsch Zsigmond és társa (Dorottya u. 9.) kiadásában jelent meg *a hétmagyarok*, hét váradi költő verseivel. Emőd Tamás szerint 1700 példányban, amelyből akkor mindössze 61 darabot tudtak eladni. A terjedelmes (5–39. l.), többek szerint terjedős előszót *Számadás* címmel és március 15-i kelettel a kötet szerkesztője, Ady barátja, Kollányi Boldizsár (1874–1921) kataszteri főmérnök írta, „a nagy Ady-magyarázó”. Róla Bényei József emlékezéséből és Kovalovszky Miklós hozzáfűzött szerkesztői kiegészítéseiből, helyesbítéseiből tudunk meg legtöbbet az *Emlékezések Ady Endréről* 4. kötetében (1990).

A kötet költői, sorban: Ady Endre (1877–1919), Babits Mihály (1883–1941), Balázs Béla (1884–1949), Dutka Ákos (1881–1972), Emőd Tamás (1888–1938), Juhász Gyula (1883–1937), Miklós Jutka (1886–1976). Kollányi és Ady a hetvenes évek, a többiek mind a nyolcvanas évek szülöttei. S mennyire különbözik haláluk időpontja! Sorsuk is. Miklós Jutka pl. Marokkóban élte le életének javát, és Franciaországban hunyt el. Párizsban nyugszik.

Ebül szerzett jószág ebül vész el. Hunyadi-Vass Gergely nem élt már, amikor 1944. október 10-én az oroszok megszállták, „fölszabadították” Szegedet. Az ő Jókai utca 4. sz. alatti emeleti lakásából is elmenekült az örököse; talán a felesége. Az üres lakásba telepedett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front első hírlapjaként újjászülető szegedi újságnak, az azóta is élő Délmagyarországnak szerkesztősége. Az 1910-ben alapított, kétszer is betiltott népszerű újságot a német megszállás után, április 16-án némították el. November 19-én újjászületett. Felelős szerkesztő Erdei Ferenc a Nemzeti Parasztpárt, a szerkesztőbizottság tagja még kívül Balogh István a kisgazdapárt és Révai József, a Magyar Kommunista Párt képviselőjében.

Magyar Távirati Iroda még nincs. A híreket az angol rádióból, a BBC-ből veszik le. Keresik a gyorsírót, aki erre képes. Megtalálják Laszgallner Zoltán (1925–1999) másodéves bölcsészhallgatóban, aki a Baross Gábor Gyakorlógimnáziumban érettségizett 1943-ban, és különórákon az első világháborúban fél karját elveszített

Hámori Jenőtől (1891–1948) olyan eredményesen sajátította el a gyorsírást, beszédírás fokon, hogy az induló Délmagyarországnak nélkülözhetetlen munkatársa lett. Napjában kétszer-háromszor ült a rádió mellé, és rögzítette a híreket, amelyekből a szerkesztők kiszemelték a szerintük a szegedi lapba valót. Hamarosan megmagyarította apai ágon *cípszer* őseinek a kassai múzeum várostörténeti kiállításán olvasható, történelmi nevezetességű nevét: Lőkös Zoltán a legjobb barátom lett. 1935 óta ismerjük egymást, mert együtt húztunk le nyolc gimnáziumi, négy egyetemi évet, együtt avattak bennünket 1947-ben bölcsészdoktorrá, egy év múlva együtt szereztünk tanári oklevelet, ő magyar-történelem, én magyar-latin szakból. Gyorsírástudománya révén lett újságíró: nélkülözhetlenné tette magát a Délmagyarország szerkesztőségében. Én csak a fogalmazási gyorsírásban jeleskedtem: a percenkénti 120 szótagot tudtam így leírni. Noha, mint én, Zoli is a népi írók igézetében nőtt föl, így alapítottuk meg 1947-ben a Tiszatájat is, belépett „a pártba”, s ez megnyitotta előtte a pályát: 1961-től felelős szerkesztő, 1962-től főszerkesztő lett.

1968-ban kormánylapot indítottak, a Magyar Hírlapot, és Zolit oda hívták főszerkesztő-helyettesnek. Később ott is főszerkesztő lett, majd a Hétfői Hírek, utóbb Vasárnapi Hírek főszerkesztője. Innen ment nyugdíjba.

A szerkesztőségben Hunyadi-Vass Gergely könyvtára ugyanúgy szabad préda lett, mint három éve Nagybecskerekben Manojlovics Tódoré. Zoli kezébe került *A Holnap*

második kötete a dedikációkkal, és természetes, hogy nem hagyta ebek harmincadjára. Nem emlékszem már, nekem mikor mutatta meg a szenzációs leletet. De hamarosan önzetlenül átengedte publikálásra. Addig nem is hallottam Todor Manojlović nevét sem, azt sem tudtam, hogy még él. Ezt azután sem tudtam, amikor kutattam neve, szerepe után, még akkor sem, amikor az újvidéki Híd 1958. áprilisi számában *Ady Endre és Juhász Gyula szerb barátja* címmel először írtam róla. Cikkem megjelenése után sem adott magáról hírt, pl. hogy visszakérje a neki dedikált, számára különlegesen értékes és vitathatatlanul tulajdonát jelentő könyvet.

Az Élet és Irodalom 1961. június 10-i számában azután *A szerb „Holnapos” költő* címmel arról adtam hírt, hogy házassági évfordulónkra barátom, Lőkös Zoltán megajándékozott a váradi antológiával, és közöltem a kötet hat dedikációját. Két költő nem írt bele. Babitsot, akkor fogarasi tanárt, Juhász Gyula szervezte be, de ő nem vett részt semmiféle *holnapos* megmozdulásban. Valószínűleg soha nem is járt Váradon, csak átutazott rajta. Balázs Béla gyakran megfordult ott, mert apai ági nagynénje, Recht Ignácné Bauer Zsófia (1843–1925) ott volt a kereskedelmi leány-középiskola igazgatója, de úgy látszik, nem találkozott Manojloviccsal, így ő sem dedikálta a példányát.

(Itt először.)

JOSEPH LOUIS SVIRBELY

SZENT-GYÖRGYI ALBERT MUNKATÁRSA



Már a neve is rejtély. Joseph Louis Svirbely (1906–1994) úgy jött Szegedre Szent-Györgyi Alberthoz, a Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Vegytani Intézetének igazgató professzorához, mint kivándorolt magyar vas-munkás magyarul valamelyest beszélő gyermeke. Ritka szlovák vezetéknév. Mint földim, a szőregi születésű, a honolului orvosi egyetem kutatója, tiszteletbeli magyar konzul, Csiszár Katalin segítségével megtudtam, apja, Joseph Svirbely (1880–1952) állampolgárságért folyamodó kérvényében (*citizenship application*) „osztrák-magyarnak” és „magyar születésűnek” vallotta magát. A Kassától 45 kilométerre délkeletre, a mostani határátkelőtől, Hidas-németitől néhány kilométerre északra eső Zólyom megyei Tőketerében (Trebišov) született. Ott született, az orvosi rendelőintézetként használatos kastélyban, ifjabb Andrásy Gyula (1860–1929), a király személye körüli miniszter, később belügyminiszter, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminisztere.

Joseph Edward Svirbelynek 1999. november 30-án írott családtörténeti jegyzetei szerint édesanyjuk, Doszpoly Rozália Zita (1886–1964) az 1910-ben 882 magyar lakosú Szögligeten (Abaúj-Torna vm.) született. Szülei (Doszpoly Lajos, Stetz Mária) magyarnak vallották magukat. Doszpoly Lajos a Nyitra megyei Divékszécsben (ma Seč) született. Az 1910. évi népszámlálás szerint mindössze 314 lakosa szlovák. 1902 körül mentek Amerikába; az apa már előbb, anyagi nehézségei miatt, ott

bányász lett, és bányaszerencsétlenségben veszítette életét. Özvegye szintén magyarhoz, Kocsis Józsefhez ment férjhez.

Svirbely József és Doszpoly Rozália Zita 1905 szeptemberében esküdött meg a mckeepoti magyar templomban. A férj 1901-ben érkezett az Egyesült Államokba. Foglalkozása ekkor kazánkovács (boilerworker). Duquesne-be költöztek: itt született azonos nevű fia, akinek életművéről itt megemlékezem. Az azóta Pittsburghhöz csatolt kisvárosban, 1906. augusztus 6-án.

Az egyetlen Szent-Györgyi-életrajzból, Moss W. Ralph angolul 1988-ban, magyarul 2003-ban megjelent biográfiájából az derül ki, hogy L. J. Svirbely Charles Glen Kingtől (1896–1988), a pittsburghi egyetem vegyész-professzorától, elsajátította a vitaminkutatás módszertanát, s 1931 nyarán ebből PhD-fokozatot szerzett. Szent-Györgyitől idézte, idézőjelbe tette Moss: „1931 őszén egy »nagyon szimpatikus fiatalember« sétált be Kálvária téri laboratóriumába” (93). A Kolozsvárról Szegedre száműzött egyetemnek ekkor még több intézete, tanszéke (belgyógyászati és sebészeti klinikája, gyógyszerészeti tanszéke), Szent-Györgyi Albert „intézete” (tanszéke) is a felső-ipariskola céljára épült, de amint elkészült, 1914-ben, a világháború kitörése után hadikórháznak, 1919-ben a megszálló francia hadsereg kaszárnyájának, távozásuk után, 1920-tól erdélyi menekültek szállásának, 1921-től a menekült egyetem említett intézményeinek adott ott-hont. (Akkor Kálvária tér 5/A, ma 7. sz.: a Déri Miksa

Ipari Szakközépiskola). Földszintjén volt Szent-Györgyi laboratóriuma, magasföldszintjén lakása, ahol édesanyjával, feleségével és leányával élt. A kettőt összekapcsoló lépcsőnek a C-vitamin föltalálásában szerepe lett.

„Családjának unszolására Svirbely elhatározta, hogy a diploma megszerzése után szüleinek hazájában kezd el dolgozni. A Nemzetközi Oktatási Intézet támogatásával biokémiai tanulmányokat szeretett volna folytatni Magyarországon. A debreceni, majd a pécsi egyetemen töltött három-három hónapos kutatómunkája után került vissza Szegedre. Ez akkor csak Szent-Györgyi Albert laboratóriumát jelenthette, mivel Budapesten még nem működött biokémiai intézet. Szent-Györgyi kérdésére, hogy mihez ért, Svirbely azt felelte: King professzortól megtanulta, hogyan kell valamely anyagról megállapítani, tartalmaz-e C-vitamint. Szent-Györgyi erre odaadta neki azt az üvegecskét, amely korábbi, szarvasmarha-mellékvesekéregből kivont, *hexuronsavnak* nevezett kristályos anyagot tartalmazott. „Ezt vizsgáld meg! Azt hiszem, ez C-vitamin.”

Ez valamikor 1931 őszén volt. Svirbely munkához látott. Egy téli napon „euforikus hangulatban” lépett be Szent-Györgyi szobájába, és „büszkén mondta”: „Most már tudom, hogy az Ön kristálya tiszta C-vitaminból áll!” (Uo. 97.)

A C-vitamin előállítása tehát vitathatatlanul Szent-Györgyi teljesítménye. Évekkel azelőtti, külföldi kutatásainak eredménye. De méltánytalan, hogy az ennek megállapításában, sőt nem túlzás: hitelesítésében, Svirbely

szerepét a tudománytörténet jószerivel elhallgatta. Azt is érdeméül tudhatjuk be, hogy közreműködésével fölkelte Szent-Györgyinek a C-vitamin kutatása iránt már-már kihunyó érdeklődését. Minthogy Szegeden nem állt rendelkezésre olyan mennyiségben szarvasmarha-mellékvesekéreg, mint Amerikában, s a biokémikus, hormonkutató E. C. Kendall (1886–1972) később Nobel-díjas (1950) professzortól Rochesterből utána küldött anyag is elpusztult, hasznavehetetlenné vált, Szent-Györgyi – legalábbis átmenetileg – kénytelen volt fölthagyni vitaminkutatásával, más tárgyra, talán már ekkor az izomkutatásra, térni rá. De Svirbely – kétségtelenül Kingtől elsajátított – tudásával hozzájárult Szent-Györgyi öntudatának megerősítéséhez. Ám a „hexuronsav” azonosítása csak első és kis lépés volt a Nobel-díj felé vezető úton. A szarvasmarha-mellékvesekéregből oly csekély mennyiségű C-vitamint lehetett izolálni (mázsányiból pár grammot), hogy nem válhatott volna jelentőssé, ha nem jön a „paprikavitamin”.

Nem méltányolja a tudományos utókor, hogy Szent-Györgyi a C-vitaminnal kapcsolatos fölfedezéséről az első négy publikációját Svirbelyvel társszerzőként írta.

Az elsőnek a prioritás szempontjából is fontos szerepe van: 1932. április 9-én jelent meg a londoni *Nature*-ben *Hexuromic Acid as the Antiscorbutic Factor* címmel. A második még ebben az évben, kevéssel az első után: *The chemical nature of vitamin C* (The Biochemical Journal,

1932. 3. sz.). A harmadik ugyanennek a folyóiratnak 1933. évi 1. számában az előbbivel azonos címmel.

De nem csak ezért érdemel Svirbely méltatást az utókortól. Hanem azért, amit Szent-Györgyiért el kellett szenvednie.

A Somogyi-könyvtár Vasváry-gyűjteményében a washingtoni kongresszusi könyvtár 1994. évi ajándékaként megtalálható Svirbely irattartója, benne különnyomatainak csaknem teljes gyűjteményével és egy saját kezével kitöltött személyi lappal. Ebből tudjuk, hogy az ottani főiskolán szerzett 1928-ban tanári és vegyész oklevelet, 1931-ben pedig, mint már írtam, a pittsburghi egyetemen PhD-fokozatot.

Fölsorolta magyarországi útjának állomásait is. 1932 áprilisában Debrecenbe ment, és három hónapon át Beznák Aladár (1901–1959) egyetemi magántanártól, a pesti egyetem későbbi professzorától és akadémikustól a kísérleti fiziológia ismereteit sajátította el. Onnan júniusban Pestre, majd Tihanyba ment. *Szeptemberben ismét Szegedre jött Szent-Györgyihez.* Akkor tehát, amikor Szent-Györgyinek sikerült paprikából izolálnia a C-vitamint. Önéletrajzából és 1937-ben tett nyilatkozatából derül ki, hogy ebben is részt vett. 1933 áprilisában ismét három hónapra elment a pécsi egyetemre, hogy Zeichmeister László (1889–1972) professzortól, az orvosi kémia ottani tanárától a növényi festékanyagok vegyészetéről szerezzen új ismereteket. Furcsa véletlen:

mindhárom magyar professzor, akitől tanult, az Egyesült Államokban fejezte be tudományos pályáját és életét.

1933. június 15-én tért vissza az Egyesült Államokba: papírai szerint Le Havre-ban ült föl a Manhattan nevű hajóra, és New Yorkban ért partot. 1934-ben a híres rochesteri Mayo-klinikán dolgozott, Kendall professzor asszisztenseként, ott, ahol korábban Szent-Györgyi is. 1934-től a pittsburghi Carnegie Institute of Technology kutatója lett.

Az elsőbbség a Nobel-díj nyilvánosságra hozatala (1937. október 28.) után vált Svirbely számára egzisztenciális fontosságúvá. Amerikai kollégái, fölöttesei rossz néven vették, hogy Szent-Györgyinek, „az ügyes idegennek” (Sir Walter Fletscher) pártjára állt, őt segítette, nem korábbi mesterét, Kinget. Moss közölte a pittsburghi Post-Gazette 1937. november 19-i számából a neki szögezett vádakat. Érvnek szánták ezt is: „Magyar vasmunkás fia” – ezért „árulta el” mesterét, King professzort. „Átvitte az óceánon” Szent-Györgyi laboratóriumába azokat az ismereteket, amelyeket King laboratóriumában szerzett (Moss, 121).

A lap 22-i számában Svirbely válaszolt. Elismerte, hogy a szegedi munkájához szükséges technikát Kingtől tanulta. De tagadta, hogy King titkait elmondta volna Szent-Györgyinek. Csak követte Szent-Györgyi utasításait, hogyan vonja ki paprikából a C-vitamint. (A szarvasmarha-mellékvesekéregből Szent-Györgyitől már izolált anyagot nem tartotta fontosnak említeni. Pedig talán ez is meggyőző érv lett volna Szent-Györgyi elsőbbségének

bizonyításában.) Hozzátette: amikor 1931 nyarán távozott King laboratóriumából, King kutatásai még nem haladtak oly mértékig előre, hogy kulcsfontosságú információt adhatott volna át Szent-Györgyinek, „még ha lett volna is ilyen szándéka” (Moss, 122).

Ez a vallomás megpecsételte Svirbely sorsát.

A Vasváry-gyűjtemény őrizte különnyomatai 1939 novemberéig kísérik tudományos munkásságát. Az utolsón munkahelyéül a pittsburghi Department of Science, a Margaret Morrison Carnegie College és a Carnegie Institute of Technology van föltüntetve. Dolgozatai továbbra is főként a C-vitaminnal kapcsolatos tengerimalackísérleteiről szólnak; otthon paprikával nem foglalkozott.

Svirbely szerint Kendall nem volt birtokában tiszta hexuronsavnak (104). Ez azért perdöntő, mert King azt állította, hogy ő Kendalltól kapott anyagból előbb mutatta ki Pittsburghben, hogy C-vitamin, mint Szegeden Svirbely és Szent-Györgyi. Svirbelynek ugyanis utóbb, mint Moss írta, nyoma veszett. Csak fél évszázad után, 1984-ben talált rá „Washington egyik elővárosában” (102), nyilván Bowie-ban. Titkolózott, félt, dokumentumait vonakodva mutatta meg Mossnak, lemásolni csak egyetlen levelet engedett, Kingét, amelyet neki írt ugyanazon a napon, 1932. március 15-én, amikor ő tudósította Kinget a C-vitamin azonosításáról, amely tehát elkerülte az övét (103). A Szovjetunióban a GPU vagy a KGB támaszthatott olyan félelmet tudósban, mint ismeretlen erők Svirbelyben Amerikában. „Kendall határozottan

figyelmeztette, hogy saját előmenetele érdekében ne vegyen részt a vitában” (102). A C-vitamin fölfedezéséért King és Szent-Györgyi közt folyt vitában. Erről Moss, éppen Svirbelynek mint koronatanúnak dokumentumai alapján bebizonyította, hogy King 1932. március elején még nem tudta, hogy a hexuronsav – C-vitamin! Csak Svirbely március 15-i szegedi beszámolója alapján tette közzé nagy hirtelen mint saját eredményét a Science április 1-i számában, hogy fölfedezte a C-vitamint. Így előzhette meg Szent-Györgyit, akinek Svirbelyvel közös cikke két héttel később, 16-án látott napvilágot a Nature-ben. De Szent-Györgyi elsőbbségének legfőbb és vitathatatlan bizonyítéka: *március 24-én kelt levele a Rockefeller Alapítvány levéltárában és cikke a magyar Orvosi Hetilap március 26-i számában!*

Ez utóbbi rövid beszámoló Szent-Györgyi Albertnak a budapesti orvosegyesület 1932. március 18-i ülésén elhangzott korszakos előadásáról, és egyértelműen eldönti az elsőbbséget. Előadását az Orvosi Hetilap *Újabb vizsgálatok a mellékvese működéséről* címmel így ismertette:

„Az utolsó években végzett vizsgálatok kimutatták, hogy a mellékvese kérgében és a vitamin C tartalmú növényekben aránylag nagy mennyiségben fordul elő egy anyag, a hexuronsav, melyet különös kémiai sajátosságai tesznek érdekessé. Ez a sav a növényi sejtekben, mint az oxidációs folyamatok katalizátora igen fontos szerepet tölt be a sejt életében. A J. L. Swirbelyvel végzett vizsgálatok kimutatták, hogy *ez a hexuronsav nem más, mint a vitamin*

C. E felfedezéssel tisztázódik a vitamin C kémiája és a szervezetben játszott szerepe. Másrészt a vitamin C-vel való azonosság bizonyossá teszi azt, hogy a hexuronsav fontos szerepet játszik az állati szervezet háztartásában is, mivel tudjuk, hogy *vitamin C nélkül az állati élet lehetetlen*. J. L. Swirbelyvel, Huszák István[nal] és Annau Ernővel végzett vizsgálatok kimutatták azt, hogy a mellékvesevelő hatóanyaga nem az adrenalin, hanem annak egy vegyülete, melyet az előadó novadrenalinnak nevezett el. Ez a novadrenalin az adrenalinnál sokkal hatásosabb. Hatása, a kísérleti körülményektől függően 10–100-szor erősebb az adrenalin hatásánál. Az előadó utal a leletek jelentőségére az oxidációk és a szimpatikus idegrendszer-működés mechanizmusának szempontjából.”

A dőltten szedett mellékmondat a lényeg. Egyéb érdekesség a C-vitamin angol szórendje, Svirbely nevében a *w*, továbbá Huszák Istvánnak (1906–1995), az ideg- és elmegyógyászati klinika későbbi igazgatójának, valamint Annau Ernőnek (1901–1967), az Orvosi Vegytani Intézet akkori (1931–40), többé nem emlegetett munkatársának szerepe a kísérletekben. Szent-Györgyi és Svirbely velük társszerzőként írott közleménye *The function of the adrenal medulla* címmel jelent meg a *Journal Physiologic* 1932. október 4-i számában.

Svirbelynek nem csak mentegeőznie kellett, de pályája is megtört. 1941-től Bethesdában (Maryland) az Industrial Hygiene Research Laboratory munkatársaként gyógyszervegyészettel foglalkozott. 1946-ban Miamisburgben

(Ohio) a Mound Laboratory egészségügyi osztályának igazgatójaként folytatta ezt a tevékenységét. Ebben az évben házasodott meg: Diffendahl Genevieve Marie (1914–2007) három fiúnak (Joseph *1947; Paul *1951; John *1952) adott életet.

Joseph Louis Svirbely 1950-ben visszakerült Pittsburghbe, az egyetem közegészségtani doktori iskolájának társkutatójaként. 1974-ban vonult nyugállományba. Alig hiszem, hogy meg volt elégedve pályájának eredményeivel. Többre érezhette magát hivatottnak.

Tragikuma több rokonszenvet kelthetett volna Szent-Györgyiben, netán támogatást érdemelt volna tőle, de érdeklődést és megbecsülést is az utókortól. A tudománytörténettől.

Észak-Amerikában több azonos nevű város van. Bowie három is: Texasban, Arizonában és a Washingtont is magában foglaló kicsiny Marylandben. J. L. Svirbely ez utóbbiban hunyt el 1994. augusztus 25-én.

Tisztelgünk emléke előtt.

(Szeged [folyóirat], 2012. augusztus.)

RADU URLĂȚIANU

KODÁLY ZOLTÁN ROMÁN BARÁTJA



A Kodály-évben meg kellett tanulnunk egy román nevet is: Radu Urlăţianu. Megérdemli mind a magyar, mind a román nép tiszteletét, megbecsülését. Életét áldozta föl a két nép testvériségét szolgáló küzdelem oltárán.

Bukarestben született 1895-ben, előkelő román családból. Apja magas rangú katonatiszt volt. A művészi érzékenységű fiú zenei tanulmányait Drezdában és Berlinben végezte. Utána szülővárosában újságíróskodott, zenekritikusként, majd Varsóba szerződött az operaház segédkarmesterének. Rövid ideig a besszarábiai, kisinyovi opera igazgatója volt, s azután 1925-ben Temesvárra költözött, mint a Curentul című fővárosi lap bánsági tudósítója.

A soknemzetiségű Temesvárrott az értelmiség hamarosan megkedvelte a németül tökéletesen beszélő és rövidesen magyarul is megtanuló, kitűnő modorú, nagy műveltségű újságírót. Itt is nősült: elvette Ally von Artner színésznőt.

Ő maga a színház karnagya lett, a helyi Zenebarátok Egyesületének karmestere, a temesvári zenei élet egyik vezető személyisége.

1925-ben Temesvárrott hangversenyezett Szatmári Tibor (1894–1942), a kitűnő budapesti zongoraművész. Koncertjáról Urlăţianu elragadtatott hangú méltatást írt. Ezen a réven levelezésbe kerültek, s Szatmári meghívására 1928-ban meglátogatta a magyar fővárost. Lapjának meleg hangú tudósításokat küldött a budapesti zenei életről.

S ez az útja azért vált különösen jelentőssé, mert ekkor ismerkedett meg Bartók Bélával, Kodály Zoltánnal, s révükön szerette meg a népzene alapuló új magyar zenét. Temesvári zenekarával már 1933 októberében bemutatta Kodály *Marosszéki táncok* című művét. Utána tervbe vette a *Psalmus Hungaricus* bemutatóját. Erre ment rá az élete.

Mihelyt ugyanis a bemutatónak híre ment, a szélsőjobb oldali, vasgárdista, nacionalista lapok támadást indítottak ellene. Hiába tűzte a *Psalmusszal* együtt Enescu, Blancafort, Glazunov, Pahlen, Lányi Ernő műveit műsorára, a helyi Vestul, a Generația Noua, a Țara dühödt támadást indított ellene. Hazaárulónak, a magyar irredentisták bérencének bélyegezték, amiért „Kodály irredenta művét” műsorára tűzte. Azzal vádolták, hogy „veszélyezteteti Románia nemzeti integritását”. Urlățianu fölényes szellemességgel válaszolt a vádakra, a Temesvári Hírlap karácsonyi számában *Dávid király irredenta hárfája* címmel. Finom gúnnyal mutatta ki, hogy az „irredenta” mű szerzője, Dávid király, „judeai származású, lakóhelye ismeretlen”. „Egy kissé régen élt, valamivel a trianoni békeszerződés aláírása és a kisantant megalakulása előtt. A *Psalmus Hungaricus* című, közrendet veszélyeztető alkotást a betűvetés és olvasás tudományával otthonosak ismerik 55. zsoltár elnevezés alatt” – írta. Megzenésítette Kodályon kívül Mendelssohn, Florent Schmitt és még a zenetörténet sok más jelese. *Magyar Zsoltár*, mert Kecskeméti Vég Mihály fordította magyarra a 16. században, és zenéjét a szintén magyar Kodály szerezte.

A támadások ellenére Urlățianu azt akarta, hogy a temesvári bemutatón jelen legyen Kodály Zoltán is. Óhaját a hangversenyrendező Aurel Tamașiu, akit szintén gyakran támadtak magyar művészek szerepeltetése miatt, támogatta, és a szólót éneklő Laurisin Lajossal együtt meghívta a zeneszerzőt is.

Kodályék 1934. január 2-án megérkeztek. Már az aradi állomáson újságírók várták őket, s míg a vonat Temesvárra ért, interjút készítettek a Mesterrel. Köztük volt az Aradi Közlöny fiatal munkatársa, a tavaly elhunyt Csányi Piroska is. (Ő később, 1938 és 1946 között, mint a Délmagyarország munkatársa, beírta nevét a hazai újságírás történetébe.) Apja, Csányi Mátyás a forradalmak előtt Szegeden színházi karnagyoskodott, és éppen forradalmi szereplése miatt kellett 1919-ben Aradra menekülnie.

Mint az Aradi Közlöny 1934. január 4-i interjújából kiderül, Csányi Piroska édesapja az unokatestvére volt Kodály feleségének, Sándor Emmának. Temesvárott ünnepélyesen fogadták a Mestert. Elsőként dr. Emil Grădinaru, a város művelődési tanácsnoka köszöntötte a vendégeket a hagyományos román köszöntéssel (*Bine ați venit!*), majd magyarra fordította a szót. Utána Urlățianu franciául mondott üdvözlő beszédet:

– Itt most nem a román, nem a magyar és nem a német közönség nevében beszélek, ilyen különleges közönség itt nincs; Temesvárnak nemzetiségi különbség nélkül csak temesvári polgárai vannak, akik büszkék erre a címre.

Kodály válaszában szintén erre utalt:

– Amint látom, itt tökéletes a lelkes harmónia. Sohasem hittem, hogy a zenének ilyen hatalmas ereje van... Kérem önöket, hogy őrizzék gondosan ezt a drága kincset, a zene által megteremtett harmóniát.

A hangverseny – az előre bejelentett botrány nélkül – nagy sikerrel zajlott le. Kodály, akinek elmondták a fiatal karnagy áldozatos küzdelmét az értetlenséggel, a percekig zúgó taps után fölment a színpadra, átölelte Urlăţianut, és halkán ennyit mondott: „Nagyon szépen köszönöm, fiam!”

A baloldali lapok osztatlan elismeréssel adóztak Kodálynak, művének, a bemutató zenekarnak, énekesnek, karnagynak; a jobboldaliak ádáz támadást indítottak mindezek ellen. A hangverseny után a román kulturális tanácsnok díszvacsorát adott Kodály tiszteletére. Pohárköszöntők hangzottak el a román–magyar közeledésről, együttműködésről.

A jobboldali lapok támadása azonban, még ha lehet, fokozódott. Urlăţianut följelentették, bojkottot hirdettek a magyar művek ellen. Azzal vádolták a temesvári magyar kisebbséget, hogy most kimutatta foga fehérét: „Nem a művészetnek, hanem a magyar nemzetnek tapsolt...”

Urlăţianu nem tette le a fegyvert. *Köszönet* címmel a Temesvári Hírlap 1934. január 9-i számában nyilvánosan nyugtázta mindazok segítségét, akik a hangverseny mellett állottak. Ez azonban inkább olaj volt a tűzre. Másnap, 4-én, a hangversenyt Aradon is megismételték, hasonló sikerrel. Kodály itt ismét nyilatkozott. Sokszor hallotta,

úgymond, a *Psalmust* már, de úgy még soha, hogy „román dirigens vezényelte a magyar szerző magyar művét német ajkú kóruossal, magyar, német és román összetételű zenekarral”. Ebben, mondotta, méltán lát jelképet.

A vendégek távoztával a *Zsoltár* körüli vihar tovább tombolt Temesvárott. Urlăţianu nem rettent meg, sőt februárra Bartók szerepeltetését vette tervbe, s egyúttal a nagy zeneköltő nagyszentmiklósi házának emléktáblával való megjelölését is. Ez újabb felhördülést hívott ki a jobboldaliak részéről. Bukaresthez fordultak, és sikerült elérniük, hogy a kultuszminiszter a február 26-ra tervezett Bartók-ünnepséget letiltotta. Az erről szóló értesítést ugyanaz a Grădinaru tanácsnok írta alá, aki egy hónappal előbb Kodályt magyar szóval fogadta a temesvári pályaudvar várótermében ...

A hajszá folytatódott. Édesapja – nem tudni, őszintén-e vagy kényszerből – kitagadta fiát. Temesvár vezetősége, amely korábban támogatta a testvériség jegyében lezajlott hangversenyt, és díszvacsorát adott Kodály tiszteletére, elbocsátotta állásából Urlăţianut, föloszlatta a városi zenekart. A *Generația Noua* 1934. március 11-i számában azzal vádolta meg, hogy anyagi érdekből adta elő a *Psalmust*.

Urlăţianu rövid időre visszatért az újságíráshoz. 1934 augusztusában megbízták a bánsági román dalszínház megszervezésével. A megnyitón októberben Lehár Ferenc *Giudittáját* vezényelte. Decemberben Bukarestben vendégszerepeltek vele nagy sikerrel. Ennek ellenére

a dalszínház csődbe jutott, s ő ismét állás nélkül maradt. Ugyanakkor újabb döfés érte: 1935. február 25-én közölték a lapok, hogy a belügyminisztérium egyrészt megtiltotta Kodály *Psalmus*ának, „a magyar revizionizmus himnuszának” előadását, másrészt Urlăţianunak, amiért ezt a művet előadta, vezényelte a szerző jelenlétében, megtiltotta a jövőben a karmesteri tevékenységet.

Ezzel betelt a pohár. A kétségbeesésbe kergetett író, művész 1935. március 7-én hajnalban a Curentul nyomdájának udvarán főbe lőtte magát.

Negyvenéves volt. A baloldali lapok megírták tragédiáját, a jobboldaliak haló porában is gyalázták.

Pintér Lajos a Magyar Zene 1979-i évfolyamában, a mártír román muzsikus tragédiájának történetéről beszámoló értekezésének végén így méltatta:

„Mert hős volt Radu Urlăţianu. A testvériség eszméjének mártírja.” „Magasztos halálával vessük nevét a gyászos kor hőseinek sorába...”

(Panoráma [Budapest], 1982. július 12.)

Ω